

Katarina Gerometta

Alan Bowman i Andrew Wilson (ur.), *Settlement, Urbanization, and Population. Oxford Studies on the Roman Economy*, Oxford University Press, 2011, 362 str.

Settlement, Urbanization, and Population druga je knjiga iz serije *Oxford Studies on the Roman Economy* (gl. ur. serije A. Bowman i A. Wilson) koja obuhvaća teme vezane za antičko gospodarstvo Sredozemlja u razdoblju od oko 100. g. pr. Kr. do 350. g. po Kr. Neki od tekstova objavljeni u ovom novom svesku prethodno su izloženi na kongresu održanom u Oxfordu, u rujnu 2007. godine kao dio programa Oxford Roman Economy Project (OXREP).

Glavni urednici čitave serije, ujedno i urednici ovog sveska potpisuju Predgovor i Uvod - *Introduction. Settlement, Population, and Urbanization in the Roman Economy* (1 – 14) u kojem pojašnjuju predmet knjige te metode terenskih istraživanja i obrade prikupljenih podataka (primjerice teorija središnjih mjesta, Thiessenovi poligoni i pravilo reda veličine gradova). Pojedina poglavlja obrađuju veličinu urbanih naselja i njihovo stanovništvo na području Italije, Grčke, Egipta, sjeverne Afrike, Španjolske, Britanije i Male Azije, njihov odnos prema ruralnim naseljima te njihovu ulogu u razvoju gospodarstva.

Prvi dio knjige, *Survey method and data*, obuhvaća četiri poglavlja u kojima se analiziraju podaci za ruralna naselja prikupljeni sustavnim arheološkim pregledom terena.

Simon Price, autor teksta *Estimating Ancient Greek Populations. The Evidence of Field Survey* (17 – 35), smatra da se sustavnim arheološkim pregledom terena može donekle procijeniti broj stanovnika antičkih gradova. Na lokalitetu Sphakia, smještenom na jugozapadu otoka Krete, pokušao je rekonstruirati promjene u naseljenosti od geometrijskog razdoblja do kasne antike. Zaključuje da kombinacija rezultata arheoloških iskopavanja naselja i onih rekognosciranja terena (područje rasprostiranja keramičkih ulomaka), uz komparativne podatke iz popisa stanovnika ranog modernog doba može biti vrijedan pokazatelj promjene broja stanovnika kroz vrijeme na pojedinom području.

Slijedi poglavlje *Missing persons? Models of Mediterranean Regional Survey and Ancient Populations* (36 – 75), autora Roberta Witchera koje se bavi demografskim problemom preko arheoloških nalaza iz ruralnih naselja. U svom radu, Witcher analizira potencijale i probleme regionalnih arheoloških pregleda terena sa svrhom procjene broja stanovnika na području Sredozemlja, bazirajući se na istraživanjima u Italiji, Grčkoj i sjevernoj Africi. Problem kod takvih istraživanja predstavlja postotak pronađenih naselja s obzirom na postdepozicijske procese (npr. poplave, erozije zemljišta, urbanizaciju, poljoprivredu i ostale promjene u okolišu) koji ponekad onemogućuju njihovo identificiranje. Drugi problem predstavlja pronađeni arheološki materijal, prvenstveno dijagnostički ulomci keramike (uglavnom je riječ o finoj keramici) koji nam omogućavaju relativno datiranje pronađenog lokaliteta. Postavlja se pitanje u kojoj je mjeri ruralno stanovništvo imalo pristup takvim finim dijagnostičkim posudama i koliko je lokaliteta ostalo neotkriveno zbog nedostatka takvih vrsta nalaza. Autor naglašava da je potreban veliki oprez pri demografskim procjenama temeljenim na terenskom pregledu jer će udio pronađenih, odnosno neidentificiranih lokaliteta neposredno utjecati i na razumijevanje grčkog i rimskog društva.

David Mattingly, u poglavlju *Calculating Plough-Zone Demographics. Some Insights from Arid-Zone Surveys* (76 – 96) također se bavi odnosom između broja lokaliteta pronađenih

prilikom terenskog pregleda i stvarnog broja naselja koja su u antici na pregledanom području mogla postojati. Na primjeru nekoliko projekata rekognosciranja aridnih zona (Kasserine Survey u Tunisu, UNESCO Libyan Valleys Survey i Fazzan Project u Libiji te Wadi Faynan Landscape Survey u Jordanu) htio je ukazati na nepodudarnost rezultata dobivenih pregledom terena u plough-zones i onih u arid-zones gdje površinska očuvanost objekata omogućuje ne samo bolje prepoznavanje arheoloških lokaliteta, već i njihovu tipologiju i funkciju. Samim time pokazalo se da je gustoća antičkih naselja u arid-zones jednaka, ako ne i veća od procjena dobivenih rekognosciranjem plough-zones. Malo je vjerojatno da su aridne predpustinjske zone bile jednako naseljene kao i plodno sredozemno područje, što dovodi do zaključka da se terenskim pregledom tog područja pronalazi mnogo manji postotak od sveukupnog postojećeg broja naselja, a time je vjerojatno i gustoća naseljenosti tih prostora bila znatno veća. Međutim, problem rekognosciranja plough-zones nije samo u vidljivosti lokaliteta, intenzivna poljoprivreda i suvremena mehanizacija vjerojatno su uništili jedan dio arheoloških nalazišta, što je još jedan razlog manjeg broja pronađenih antičkih naselja.

U zadnjem poglavlju prvog dijela knjige, *Rural Settlement and Population Extrapolation. A Case Study from the Ager of Antium, Central Italy (350 bc–ad 400)* (97 – 140) koji potpisuju Peter Attema i Tymon de Haas, prikazani su rezultati demografskih istraživanja prikupljeni prilikom izrade arheološke karte gradskog područja Nettuna u središnjoj Italiji (područje koje je obuhvaćala rimska kolonija Antium). Korišteni su podaci ranijih topografskih istraživanja, podaci dobiveni proučavanjem muzejske zbirke i intenzivnih površinskih pregleda oko 216 km² terena. U prvom se dijelu poglavlja najprije razmatraju mogućnosti upotrebe površinskih pregleda terena u svrhu demografskih rekonstrukcija i obrađuje metodologija rada. Zatim se autori usredotočuju na promjene u gustoći i rasporedu ruralnih naselja u okolišu u razdoblju od 350. g. pr. Kr. do 400. g. Kartirali su 285 rimskih nalazišta, od kojih su 140 pripisali određenim fazama. Gdje je bilo moguće, ustanovili su i veličinu lokaliteta (41 procjena pokazuje rasprostiranje lokaliteta na 114 m² do 1,24 ha). Ustanovili su nekoliko ruralnih vrsta naselja: farme, vile, villae maritimae, sela te lokalitete koji nisu služili za stanovanje. Procijenjena je gustoća naseljenosti na području rimskog Antiuma oko 55-60 stanovnika/km² u ranocarskom razdoblju, dok je u vrijeme republike ona bila mnogo niža što navodi na zaključak da je povećanje broja stanovnika na obrađenom području možda povezano s unapređenjem trgovine i komunikacija prema Rimu zahvaljujući izgradnji Neronove luke u Antiumu.

U drugom dijelu sveska, *Urbanization*, šest poglavlja je posvećeno gradskom stanovništvu i urbanizaciji.

Neville Morley autor je teksta *Cities and Economic Development in the Roman Empire* (143 – 160) u kojim se bavi teoretskim raspravama o urbanizaciji u antičko doba i mogućoj povezanosti urbanizacije s razvojem gospodarstva na području Italije. Pokušao je rekonstruirati neke od mogućih gospodarskih posljedica procesa urbanizacije, za koje smatra da su najviše uočljive, ne u proizvodnji nego u potrošnji. Morley napominje da reorganizacija prostora kao posljedica urbanizacije, uvelike utječe na uvjete pod kojima se odvijaju gospodarske aktivnosti. Još jedan faktor koji utječe na gospodarski rast jest koncentracija potencijalnih kupaca na jednom mjestu, na tržnici. Zaključuje da su u rimsko doba gradovi bili glavni pokretači gospodarstva.

U sedmom poglavlju *City Sizes and Urbanization in the Roman Empire* (161 – 195) Andrew Wilson pokušao je rekonstruirati broj gradskog stanovništva pojedinih provincija (npr. pocjene za Dalmaciju su 60000 - lader na 136 ha 30000 stanovnika, Salona na 94 ha 25000, Doclea na 24 ha 5000; za Italiju procjenjuje ukupno 1547000 gradskog stanovništva itd.). Wilson smatra da podaci o gradskoj populaciji mogu pružiti informacije o kompleksnosti i dosegu rimskog

gospodarstva. To je moguće ustanoviti na nekoliko načina: usporedbom uobičajenog i maksimalnog broj gradova u rimsko doba s gradovima drugih civilizacija, usporedbom udjela gradskog stanovništva u rimsko doba s drugim civilizacijama; jasnija ideja o gradskom stanovništvu mogla bi pojasniti svojstva rimskih gradova. Pitanja gospodarskog rasta ili pada mogla bi se razjasniti usporedbom veličine pojedinih gradova kroz razna razdoblja, za što je potrebno ustanoviti broj gradova u rimsko doba.

Slijedi prilog Annalise Marzano *Rank-Size Analysis and the Roman Cities of the Iberian Peninsula and Britain. Some Considerations* (196 – 228). U navedenom poglavlju autorica se bavi dvjema geografskim regijama Rimskog carstva, Britanijom i Iberskim poluotokom, odnosno rimskim provincijama Britannia, Baetica, Tarraconensis i Lusitania, analizira u kojoj se mjeri pravilo reda veličine grada može primijeniti na dostupne arheološke podatke. Marzano donosi neke od rezultata istraživanja veličine gradova u obrađenim regijama te ih međusobno uspoređuje. Pokazala je da su gradska naselja tih regija u velikoj mjeri povezana s ostalim regijama i da tvore dio šire mrežu naselja na području čitavog Sredozemlja.

U devetom poglavlju, *The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity* (229 – 275) J. W. Hanson analizira karakteristike urbanizacije i raspored naselja na području Azije. Smatra da je gustoća naseljenosti ovog područja bila manja od one prikazane u prethodnim studijama. Raspored gradskih naselja ukazuje na nejednaku gustoću naseljenosti, s manjim brojem naselja u središnjem platou i na istoku. Autor procjenjuje da je prosječna udaljenost između gradova iznosila oko 24.5 km. Na kraju poglavlja nalazi se katalog od 172 gradska naselja u Maloj Aziji.

Simon Keay i Graeme Earl u tekstu *Towns and Territories in Roman Baetica* (276 – 316) iznose drugačiju metodu prepoznavanja gradskih naselja koja se fokusira na područje Baetice kao jednog od najrazvijenih urbanih područja na zapadu Rimskog carstva. Autori se zalažu za metodologiju koja integrira epigrafske i ostale arheološke nalaze na određenom geografskom području. Dalje se u poglavlju bave hijerarhijom gradskih naselja i administrativnim granicama među naseljima.

Posljednje poglavlje, *Ptolemaic and Roman Egypt Population and Settlement* (317 – 358), Alana Bowmana istražuje stanovništvo na području Egipta u rimsko doba. Posebno je proučio veličinu i stanovništvo sela, gradova, pojedinih domaćinstava pokušavši odrediti raspored naselja. Procjenjuje da je oko dvadeset posto stanovništva živjelo u velikim gradovima, s time da je veličina i broj stanovnika egipatskih sela ponekad veći od velikih gradova u nekim drugim provincijama. Buduća istaživanja trebala bi pojasniti učinak gospodarstva ruralnih (poljoprivrednih) i gradskih naselja koja se ne bi smjelo jednostavno svrstati u »proizvođače« i »potrošače«.

Kako bi što preciznije pokušali ustanoviti veličinu pojedinog naselja i broj stanovnika, autori ovog sveska u svojim su istraživanjima okupili arheološke nalaze, literarne podatke i razne dokumente. Kroz različite perspektive pojedina poglavlja ove knjige upoznaju nas s raznolikostima rimskog svijeta u pogledu veličine naselja (ruralnih i gradskih), gustoće naseljenosti pojedinih provincija i gospodarstva uvjetovanih geografskim i prethodnim geopolitičkim razlikama. Svezak je opremljen s ukupno osamdesetak ilustracija, pedesetak tablica i indeksom lokaliteta i pojmovna.